

Yayın Geliş Tarihi: 20.11.2018

Ermeni Araştırmaları Dergisi

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2018

Sayı: 61, Yıl: 2018, Sayfa: 11-29

ISSN: 1303-068X

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 61 (2018): 11-29.

Editorial

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerinde ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım 2018 aylarındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Dönem içinde Başbakan Paşinyan sokaktan aldığı desteği ve güçlü konumunu sürdürmüş, partisi ve yandaşları Erivan belediye seçimlerinde ezici bir üstünlük sağlamış, bunun verdiği moralle parlamentonun feshini sağlayarak yasama gücüne de kavuşmayı hedefleyen erken genel seçimi ilan etmiştir. Dış ilişkilerde de bir yandan Rusya'yı karşısına almamaya özen gösterirken, diğer yandan Batılı ülkeler ile üst düzey yoğun temas trafiği gerçekleştirebilmiştir. Türkiye ile ilişkiler de gündeme gelmiş ve yeni bir havanın oluşabileceği yorumlarına kapı açılmıştır.*

Anahtar Sözcükler: *Nikol Paşinyan, Armen Sarkisyan, Dağlık Karabağ, Erivan, Ermenistan, Ermenistan Erken Parlamento Seçimi, Vladimir Putin, Rusya, KGAÖ*

Abstract: *This article aims to cover developments in the internal and international dynamics of Armenia as well as its relations with Turkey in August, September, October and first half of November 2018. During this period, Prime Minister Pashinyan has been able to sustain his command based on the support of the street. His party and followers have achieved a crushing victory at the municipal elections for the capital city Yerevan. Thus encouraged, with a view to obtaining the legislative backing, he has brought about the dissolution of the parliament for snap elections. On the foreign*

* ORCID iD: 0000-0001-5180-2896

E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

relations side, while being meticulous not to antagonise Russia, he has managed to achieve high level contacts with the Western block of countries. Relations with Turkey has also been a topic in the agenda, conjuring expectations that a new atmosphere could be in the offing.

Keywords: *Nikol Pashinyan, Armen Sarkissian, Nagorno-Karabakh, Yerevan, Armenia, Snap Parliamentary Elections in Armenia, Vladimir Putin, Russia, CSTO*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Başbakan Paşinyan'ın 17 Ağustos'ta Erivan'da "kadife devrim" ile iktidara gelişinin yüzüncü günü münasebetiyle düzenlediği miting halkın kendisine desteğinin artan bir şekilde devam ettiğini gösteren coşkulu bir etkinlik olmuş ve Paşinyan'ın özgüvenini güçlendirmiştir. Konuşmasında Paşinyan yolsuzlukla mücadeleye kararlılıkla devam edeceğini vurgulamış, isim vermeden eski cumhurbaşkanı Koçaryan aleyhinde sürdürülen davanın takipçisi olacağını belirtmiş, Koçaryan'ın tutuklanmasına, dönemin Erivan garnizon komutanı olan CSTO Genel Sekreteri General Khachaturov'un ve Savunma Bakanı Harutyunyan'ın tutuklanma taleplerine karşı olduğu bilinen Rusya ile ilişkilerin gerginleştiği söylentilerini yalanlamıştır.¹ Koçaryan ise (doğum gününe rastlayan ve Putin'in kendisini arayarak kutladığı duyurulan) 31 Ağustos'ta bir Rus televizyonunda yayınlanan mülakatında, Ermenistan'ın yeni hükümetini "ehil olmamak" ve "gemlenmemiş popülizm" ile suçlamış, yeni bir siyasi parti veya ittifak oluşturarak siyasi muhalefet oluşturma düşüncesini açıklamıştır.² Koçaryan'ın hükümeti eleştiren, hatta Rusya karşıtlığı ile suçlayan beyanları ay boyunca devam etmiştir. 11 Eylül'de sosyal medyada yayınlanan, istihbarat servisleri arasında cereyan eden, tutuklamalar konusunda yargıya baskıda bulunduğu yansıtan gizli bir telefon görüşmesi de Koçaryan'a bir koz vermiştir.³

Ermenistan'daki gelişmeleri daha önceki dönemde de kamuoyu önünde eleştiren Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, 3 Eylül'de Rus basınında yayınlanan bir demecinde, Ermenistan'daki durumun sakin olmadığını, Ermenistan'ın kaynadığını ifade etmiştir. Bu ifadelere bir yanıt olarak Paşinyan, aynı gün, Rusya ile ilişkilerde sorun bulunmadığını, ilişkilerin doğal süreci içinde gittiğini, esasen yakında tekrar Rusya'yı ziyaretinin ve Putin ile görüşmesinin söz konusu olduğunu açıklamıştır.

Cumhurbaşkanı Sarkisyan, ayrılıkçı Dağlık Karabağ yönetiminin 27. Yıldönümü kutlamaları için 2 Eylül'de işgal altındaki bu bölgeyi ziyaret etmiştir. 17 Eylül'de de Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan bölgeye ziyarette bulunmuştur.

1 "PM Nikol Pashinyan's Speech Dedicated to 100 Days in Office," *ArmenPress*, 17 Ağustos 2018, <https://armenpress.am/eng/news/944242.html>.

2 Ani Mejlumyan, "From Arrest to the Campaign Trail: Kocharyan Says He Will Participate in next Elections," *Eurasianet*, 31 Ağustos 2018, <https://eurasianet.org/from-arrest-to-the-campaign-trail-kocharyan-says-he-will-participate-in-next-elections>.

3 Ani Mejlumyan, "Leaked Phone Calls Scandal Poses New Challenge for Pashinyan," *Eurasianet*, 11 Eylül 2018, <https://eurasianet.org/leaked-phone-calls-scandal-poses-new-challenge-for-pashinyan>.

21 Eylül'de Ermenistan'ın ilk bağımsızlığının yüzüncü yılı törenlerle kutlanmıştır. Davetli olan ilk üç cumhurbaşkanı törenlere katılmamıştır.

23 Eylül'de yapılan başkent Erivan belediye başkanı ve meclisi seçimleri, sokaktaki desteğin ne ölçüde sandığa yansıtacağını göstermesi ve sonuca göre Paşinyan'ın geleceğe yönelik stratejisini belirlemesi itibarıyla, ayın en önemli iç gelişmesi olmuştur. Seçime katılım oranı % 43,7 olmuştur. (daha önceki seçimde bu oran % 41 olmuştur.) Paşinyan'ın oluşturduğu "Benim Yolum" bloku oyların % 80'ini, Belediye meclisinin 65 üyeliğinden 57'sini almıştır. Meclisin geri kalan üyeleri de Paşinyan ile ittifak içinde olan iki parti tarafından paylaşılmıştır⁴. Bu sonuç Paşinyan için mutlak bir üstünlük, zafer anlamı taşımış ve gelecekteki adımları için adeta açık bir çek vermiştir.

Paşinyan bu zafer dalgası içinde, hiç vakit geçirmeden, en kısa zamanda erken parlamento seçimlerine gidilmesi zorunluğunu ilan etmiştir. Dönemin geri kalan süresinde erken seçim süreci gündemi oluşturmuştur.⁵

Paşinyan erken genel seçimlerin en kısa zamanda, her hal ve karda 2018 yılı içinde yapılması çağrısında bulunmuştur. Anayasa'ya göre, erken seçim için, başbakanın istifası halinde, iki hafta içinde yeni bir başbakan seçilemediği takdirde, meclis fesih olur ve erken seçimlere gidilir. Ancak Paşinyan derhal istifasını vermede tereddüt yaşamıştır. Meclis çoğunluğu hala eski yönetimin partisinin elindedir. Daha da rahatsız edici bir gelişme, Hükümet ortağı iki parti de bu kadar erken bir seçime olumsuz yaklaşmış, 2019 ilkbaharı tercihlerini belirtmiştir.

Bu gelişme üzerine Paşinyan iktidar ortağı Taşnaksutyun partisi ve Müreffeh Ermenistan partisini erken seçimleri önlemek için karşı bir cephe oluşturmakla suçlamış ve 3 Ekim'de, kabinedeki bu partilerin mensubu altı bakanın görevine son vermiştir.⁶ Aynı gün üç yeni bakanın da atamasını yapmıştır. Kabinenin yeni isimleri şöyledir:

Felix Tsolakian, *Acil Durumlar Bakanı*

Hakop Arshakian, *Ulaştırma, Haberleşme ve Enformasyon Bakanı*

Garegin Baghramian, *Enerji Bakanı*

4 "Yerevan City Council Declared as Elected: My Step Bloc Gets 57 Seats," *ArmenPress*, 30 Eylül 2018, <https://armenpress.am/eng/news/949135.html>.

5 "Republican Party Hasn't Agreed: Nikol Pashinyan," *Lragir*, 01 Ekim 2018, <https://www.lragir.am/en/2018/10/01/69511>.

6 "Pashinyan Announces about Dismissing Ministers and Governors Representing ARF and Prosperous Armenia Party," *ArmenPress*, 02 Ekim 2018, <https://armenpress.am/eng/news/949465.html>.

Taşnaksutyun Partisi yaptığı açıklamada, erken seçimlere karşı olmadıklarını, sadece bu kadar aceleyle getirilmesini uygun görmediklerini belirtmiş ve Paşinyan'ı bütün gücü kendisinde toplamak isteyen, tek adamlığa yönelmekle suçlamıştır.

Paşinyan nihayet 16 Ekim'de istifa etmiştir. Parlamentoda 1 Kasım'da yapılan ikinci oylamada da Paşinyan dışında hiçbir aday ortaya çıkmadığı ve Paşinyan'a da, üzerinde önceden mutabık kalındığı anlaşılan bir senaryo uyarınca oy çıkmaması sonucu, yeni bir başbakan seçilemediği için, anayasa gereği meclis fesih olmuş, Merkezi Seçim Komisyonu seçim tarihi olarak 9 Aralık'ı önermiş ve Cumhurbaşkanının onaylaması ile erken seçimler için 9 Aralık tarihi kesinleşmiştir.⁷ Dolayısıyla incelediğimiz dönemin geriye kalan süresinin belirleyici gündemini erken seçimler oluşturmuştur.

Ermenistan'ın nüfusuna ilişkin dönem içinde yayınlanan BM kaynaklı dikkat çeken bir haber, 1 Ekim tarihi itibarıyla Ermenistan'ın nüfusunun 2.969.200 olduğudur. Bir yıl öncesinin verilerine göre nüfus 10,400 azalmış olmaktadır. Bu şekilde Ermenistan nüfusu 3 milyon kırmızı çizgisinin de altına düşmüş olmaktadır.⁸ Bu durumun başlıca nedeni azalan doğum oranı ve ülke dışına artan göçtür.

2. Dış Gelişmeler

Dış ilişkiler bakımından dönemin belirleyici özelliğini, bir yandan Rusya ile yakın ilişkilere gölge ve kuşku düşürmeden işbirliğini sürdürmek, diğer taraftan Batılı ülkelere Ermenistan'ın yeni ufuklara açılmaya, yeni ilişkiler oluşturmaya istekli olduğu, ilgi ve destek beklediği mesajını ulaştırmak şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda, her zaman önem taşıyan Rusya ile ilişkiler, Ermenistan'ın yeni yönetiminin bazı icraatının Rusya'da yarattığı ve bizzat Rusya Dışişleri Bakanı tarafından basına da yansıtılan rahatsızlığın ışığında, olağanın da ötesinde önem taşımıştır.

Paşinyan 8 Eylül'de Moskova'da Putin ile görüşmüştür. İki liderin dört ay içinde bu üçüncü görüşmesi, Putin'in ifadesiyle, hâlihazırdaki ve yakın gelecekteki konular hakkında karşılıklı bir durum tespiti öngörmüştür. Putin, Rusya'nın istikrarlı şekilde, Ermenistan'ın ekonomik ilişkilerinde ilk sırada

7 "Armenia PM Nikol Pashinyan Resigns in Order to Hold Early Vote," *Al Jazeera*, 16 Ekim 2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/armenia-pm-nikol-pashinyan-resigns-order-hold-early-vote-181016161017415.html>.

8 "Armenian Population down by 10,000 in First Half-year, UN Report Shows," *Panorama*, 17 Ekim 2018, <https://www.panorama.am/en/news/2018/10/17/Armenian-population-UN/2019516>.

geldiğini, devamlı gelişme gösteren ticaret hacminin yılın ilk yarısında % 22 arttığını, Ermenistan ile ilişkilerin her yönde geliştiğini kaydetmiştir. Moskova'ya hareketinden önce basına yaptığı açıklamada, "ilişkilerimiz çok daha üst düzeyde olmalıdır. Daha stratejik, çok daha işbirliği içinde ve çok daha kardeşçe olmalıdır" diyen Paşinyan, görüşme sonrası da "çok önemli konular görüştük. Aramızda itimat tesis ettiğimizi söylemek isterim" demiştir.⁹

Rusya'nın rahatsızlık duyduğu konular arasında, Rusya'nın önem verdiği Ortak Güvenlik Kuruluşunun (CSTO) Genel Sekreteri Ermeni Generalin tutuklanması girişiminin örgüt prestijine düşürdüğü gölge ve ortaya çıkan yeni bir genel sekreter atanması sürecinin yarattığı sıkıntı basına ayrıntılı biçimde yansımıştır.

Ermeni Savunma Bakanının ülkesinin Türkiye ve İran ile sınırlarının Rus askerleri tarafından korunmasına son verilmesi beyanı ve Rus askeri üslerine eleştirel yaklaşımı da görüşme sonrası Paşinyan tarafından düzeltilmiş, bu uygulamanın devam edeceğini zira bunun Ermenistan'a çok yardımcı olduğunu, ülkedeki Rus askeri üslerinin de Ermenistan'ın güvenlik çıkarlarına hizmet ettiğini ifade etmiştir.

Paşinyan'ın, önceki yönetimin dahi dışında kalmaya özen gösterdiği, Suriye konusunda Rusya'ya askeri alanda katkıda bulunmayı kabul etmesi dikkat çekici olmuştur. Savunma Bakanlığı yetkilileri 11 Eylül'de bu konuda bir açıklamada bulunma ihtiyacı duymuş, katkının askeri değil, tamamen insani yardım amaçlı olduğu, Suriye hükümetinin talebi üzerine yapıldığı, Rusya ile bazı alanlarda işbirliği içinde bulunulacak olmakla beraber Ermenistan bayrağı altında faaliyet gösterileceği belirtilmiştir.¹⁰

Dönemin ilgi uyandıran bir gelişmesi, Almanya Şansölyesi Merkel'in üç güney Kafkas cumhuriyetine, sırasıyla Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a yaptığı, Almanya bakımından tarihi bir ilk oluşturan, resmi ziyaretler olmuştur. Kuşkusuz Almanya'nın bölgeye ilgisi yeni değildir, bu ziyaretle güncellenmiştir.

Merkel 24 Ağustos'ta Ermenistan'a gelmiştir. Paşinyan ve Cumhurbaşkanı Sarkisyan ile görüşmelerinde Ermenistan'ın AB ile imzaladığı Kapsamlı ve Güçlendirilmiş Ortaklık Anlaşmasının (CEPA) uygulanmasında yardımcı olma sözü vermiş, Ermenistan'ı Rusya ile ve AB ile ilişkilerinde gerçekleştirdiği

9 Rusya Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Kaynakları, "Meeting with Prime Minister Of Armenia Nikol Pashinyan," *Rusya Cumhurbaşkanlığı Makamı*, 08 Eylül 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58491>.

10 "Newspaper: Armenia PM Ended up in Russia's Trap," *News.am*, 09 Ekim 2018, <https://news.am/eng/news/475005.html>.

örnek denge için kutlamıştır. Ülkesinin Dağlık Karabağ sorununun barışçı çözümüne desteğini ifade etmiş, buna ek olarak, Almanya'nın bu süreçte daha aktif bir rol üstlenmeye hazır olduğunu vurgulamıştır. (Rusya'nın bu öneriye tepkisi gecikmemiş, Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, sorunun ilgili ülkeler tarafından çözümlenmesi gerektiğini ve çözüm için mevcut bir yapı bulunduğunu kaydetmiştir.) Merkel, Tsitsernakabert anıtını ziyaretinde, soykırım sözcüğünü kullanmadan, "Osmanlı imparatorluğunda Ermenilere karşı 1915-1917 'de yapılan mezalimi" "iğrenç cürüm" olarak nitelmiş, bu vesileyle Almanya meclisinde 2016 yılında kabul edilen kararı hatırlatmıştır.¹¹ Bölgeyi ziyareti sonrasında, Litvanya'da konuşlu bir Alman askeri birliğine 15 Eylül'de hitap eden Merkel, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ancak AB veya NATO üyesi olmayan birçok ülkenin Rusya tarafından tetiklenen iç çatışmalara maruz kaldığını belirtmiş ve bu kapsamda, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan'ı zikretmiştir.

Japonya Dışişleri Bakanı üç güney Kafkas cumhuriyetini ziyaret çerçevesinde, Ermenistan'a 2 Eylül'de başlayan üç günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bakan Kono Ermenistan'daki demokratik değişimden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve bu süreçte yardıma hazır olduklarını belirtmiştir. Bu bir Japon bakanın Ermenistan'a yaptığı ilk ziyaret olmuştur.¹²

Gürcistan Başbakanı Bakhtadze 10 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Bu Paşinyan'ın 30 Mayıs'ta Gürcistan'ı ziyaretinin karşılığı olmuştur. Görüşmelerde iki komşu ülke arasında çok yönlü işbirliği ve ticaret olanakları ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Sarkisyan, iki ülkenin bir kardeşlik ve ortaklık dönemine girmekte olduğunu ifade etmiştir.¹³

Fransa'nın bölgeye ilgisi Ermenistan ile sıcak ilişkiler odaklı olarak, Almanya'dan geride kalmadığını gösteren bir hızla devam etmiştir. Paşinyan 14 Eylül'de iki günlük bir resmi ziyaret için Paris'e gitmiş ve göreve başladığından bu yana ikinci kez Macron ile görüşmüştür. Ana konusu bir ay sonra Erivan'da yapılacak Fransızca konuşan ülkeler zirvesi olan görüşme, Macron'un bu vesileyle Ermenistan'a yapacağı ziyaretin açıklanmasına ve Fransa'nın Ermenistan ile yakın işbirliğine atfettiği önemin ifadesine olanak

11 "Merkel Concludes Visit to Caucasus; During Armenia Visit Calls Ottoman-Era Killings Of Armenians 'Heinous Crimes'," *The Armenian Mirror-Spectator*, 30 Ağustos 2018, <https://mirrorspectator.com/2018/08/30/merkel-concludes-visit-to-caucasus-during-armenia-visit-calls-ottoman-era-killings-of-armenians-heinous-crimes/>.

12 "'My Visit Will Serve as a Milestone for Stronger Relations between Japan and Armenia' – Foreign Minister Taro Kono," *Armenpress*, 03 Eylül 2018, <https://armenpress.am/eng/news/945811.html>.

13 "Georgian, Armenian Prime Ministers Meet in Yerevan," *Georgia Today*, 10 Eylül 2018, <http://georgiatoday.ge/news/12207/Georgian,-Armenian-Prime-Ministers-Meet-in-Yerevan>.

sağlamıştır. Paşinyan Paris’te Fransa’daki Ermeni diasporası temsilcileri ile de bir araya gelmiştir. Paşinyan Fransa’daki Ermenilerin tek bir çatı altında örgütlenmiş olmasının dünyadaki tüm Ermeni diasporası için bir model oluşturabileceğini, Ermenilerin ortak bir hedefte birleşmeleri gerektiğini, bu hedefin Ermenistan ve (işgal altındaki) Dağlık Karabağ olduğunu söylemiştir.¹⁴ 26 Eylül’de bu kez Cumhurbaşkanı Sarkisyan Fransa’ya bir çalışma ziyaret için gitmiş, Fransız iş adamları ve şirket temsilcileri ile temaslarda bulunmuştur. 7-12 Ekim tarihlerinde Ermenistan, 2008 yılında üye olduğu, Fransızca konuşan ülkeler haftasını, 11-12 Ekim’de de bu oluşumun 17. Zirvesini düzenlemiştir.¹⁵ Zirveye katılım bakımından önde gelen iki isim Fransa Cumhurbaşkanı Macron ve Kanada Başbakanı Trudeau olmuştur. Macron da Tsitsernakabert anıtını ziyaret etmiş ve Ermeni iddia ve söylemini destekleyen ifadelerini yinelemiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları, BM Genel Kurul toplantıları münasebetiyle buldukları New York’ta, 26 Eylül’de, önce Minsk Grubu eş-başkanları ile daha sonra baş başa görüşmüştür. Bu iki bakanın ikinci görüşmesi olmuştur.¹⁶ Ermenistan Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda yararlı düşünce alış verişinde bulunulduğu, tarafların bu diyalogu, eş-başkanların bölgeye yakında yapacakları ziyaret kapsamı da dâhil olmak üzere, sürdürme konusunda mutabık kaldıkları kaydedilmiştir. Bir gün önce BM Genel Kurulunda konuşan Paşinyan ise Azerbaycan tarafı ayrılıkçı Dağlık Karabağ tarafıyla görüşmeden çözüm olamayacağı görüşünü yinelemiştir.

Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde dikkat çekici bir gelişme, iki ülke liderinin, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) zirvesi münasebetiyle buldukları Duşanbe’de görüşmeleri olmuştur. Paşinyan ve Aliyev ilk kez Dünya Kupası vesilesiyle Soçi’de Putin tarafından tanıştırılmışsa da, baş başa ilk görüşmeleri Tacikistan’da olmuştur.¹⁷ Görüşmeden sonra Paşinyan tarafından sosyal medyada yayınlanan mesajda, iki liderin aşağıdaki üç konuda anlaştıkları ifade edilmiştir¹⁸:

14 “Pashinyan, Macron Meet in Paris; Both Agree to Expand France-Armenia Relations,” *Hetq*, 14 Eylül 2018, <https://hetq.am/en/article/92997>.

15 “Francophonie Summit Offers an Opportunity for the New Armenia to Shine on the World Stage.” *The Armenian Weekly*, 28 Eylül 2018, <https://armenianweekly.com/2018/09/27/the-worlds-leading-francophonie-summit-will-be-held-in-yerevan-heres-why-you-should-care/>.

16 “Minsk Group Co-Chairs Meet Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan on Margins of UN General Assembly in New York,” *OSCE*, 27 Eylül 2018. <https://www.osce.org/minsk-group/397700>.

17 Armine Avetisyan, “Pashinyan and Aliyev Vow to Reduce Tensions after Meeting in Tajikistan,” *OC Media*, 03 Ekim 2018, <http://oc-media.org/pashinyan-and-aliyev-vow-to-reduce-tensions-after-meeting-in-tajikistan/>.

18 *Ibid.*

- Savunma Bakanlarının Dağlık Karabağ temas hattında gerginliğin azaltılması için somut önlemler almakla görevlendirilmesi,
- Ermenistan-Azerbaycan ve Dağlık Karabağ-Azerbaycan sınırlarında ateş-kes ihlallerinin önlenmesi,
- Bir haberleşme sistemi kurulması.

Paşinyan, bu mutabakattan ve silahlı kuvvetlerine gerekli talimatı verdikten sonra, Başbakan olduktan bu yana en rahat ve huzurlu geceyi geçirdiğini söylemiştir.

Ancak Paşinyan rahat durmamıştır. Azerbaycan'ı tahrik edeceğini bile bile, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde üçüncü bir tarafın, “bağımsız” Dağlık Karabağ yönetiminin de söz sahibi olması gerektiğini yinelemiştir. Hatta ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton ile görüşmesinde daha da ileri gitmiş, sorunun çözümünde sadece Ermenistan halkının, “bağımsız” Dağlık Karabağ halkının ve konu tüm Ermenileri ilgilendiren “Pan-Ermeni” bir konu olduğu için Ermeni diasporasının söz sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁹. Buna tepkiler gecikmemiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığının 25 Ekim tarihli açıklamasında, Paşinyan'ın ifadeleri Dağlık Karabağ sorununun mevcut yapı içinde görüşmeler yoluyla çözümlenmesini mayınlamaktadır denmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, AGİT Genel Sekreteri Greminger ile yaptığı görüşmenin ardından 2 Kasım'da, Dağlık Karabağ sorununun taraflarını ancak iki muhasım tarafın, Ermenistan ve Azerbaycan'ın rızası ile değiştirmek mümkündür açıklamasında bulunmuştur.²⁰

20-21 Ekim tarihlerinde Paşinyan Lübnan'a iki günlük bir resmi ziyarette bulunmuş, Başbakan, Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Başbakan Hariri Lübnanlı Ermeni toplumunun ülkenin kalkınmasındaki rolünü ve Lübnan-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesindeki katkılarını takdir ettiklerini belirtmiştir. Paşinyan Ermeni toplumunun ileri gelenleriyle de görüşmüş ve Ermenistan'ın kendilerinden özellikle iletişim ve ileri teknoloji konusunda yatırım beklediğini söylemiştir.²¹ Paşinyan Lübnanlı yetkililerin bulunduğu bir dini ayine de katılmış ve bu vesileyle Antelias Başepiskoposu Aram I ile de bir araya gelmiştir. (Aram'ın eski yönetimi destekleyen beyanları

19 “‘Bolton, or Anyone For That Matter, Cannot Speak on My Behalf,’ Says Pashinyan,” *Asbarez*, 29 Ekim 2018, <http://asbarez.com/175935/bolton-or-anyone-for-that-matter-cannot-speak-on-my-behalf-says-pashinyan/>.

20 “Lavrov: OSCE MG Co-chairs Working Actively to Solve Karabakh Conflict,” *AzerNews*, 03 Kasım 2017, <https://www.azernews.az/karabakh/121636.html>.

21 “Acting Armenian Premier Talks Bilateral Relations with Lebanese Leaders during Visit,” *The Daily Star Newspaper*, 21 Ekim 2018, <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2018/Oct-20/467008-armenian-premier-talks-bilateral-relations-with-lebanese-leaders-during-visit.ashx>.

bilinmektedir) Paşinyan'ın Lübnan ziyareti Lübnan'daki Ortodoks Süryaniler ile Ermeniler arasında, kurulmakta olan yeni hükümette temsil konusunda anlaşmazlık yaşanan bir döneme rastlamıştır. Süryani Patriği, Lübnan kabinesinde mezheplerin oranlı temsili ilkesinin hilafına, Süryanilere bakanlık verilmemesinden şikâyet etmiş, bunun üzerine Ermenilere tahsis edilen iki bakanlıktan birinin Süryanilere verilmesinin öngörüldüğü duyulmuştur.²² Bu gelişme üzerine, Taşnak partisi, Başepiskopos Aram I ve Ermeni Turizm bakanının ön aldığı, Ermenilerin haklarının korunmasına yönelik yoğun bir kampanya başlamıştır.

Din adamlığının sağladığı olanakları Türkiye ve Türkler aleyhinde istismar etmekten kaçınmayan, fanatik Ermeni görüşlerinin savunucusu Antelias Başepiskoposu Aram I ile ilgili diğer bir gelişme, din adamlığının 50.inci yıldönümü için 25 Ekim'de Cenevre'de düzenlenen kutlama törenine katılan Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan ile görüşmesi olmuştur. "Elli yıldır Apostolik kilisemize, ana vatanımıza ve tüm Ermeni milletine sadıkane hizmet ediyorsunuz. Daha yapacak çok işiniz var zira Ermenistan, (işgal altındaki) Dağlık Karabağ ve diaspora aktif çalışmalarınıza sadece Antelias'da değil, Ermeni Apostolik Kilisesinin diğer merkezlerinde, ayrıca Ermeni sorunlarının diplomatik ve siyasi çözümlerinde de ihtiyaç duymaktadır." diyen Sarkisyan'a cevaben Aram I, Ermenistan'a ve Ermeni halkına hizmete aynı bağlılık ve daha fazla gayretle devam edeceğini, din adamlarının ilk düşüncesinin Ermenistan olması gerektiğini söylemiştir.

Ermeni Apostolik Kilisesi ile ilgili bir gelişme de, Ukrayna Ortodoks Kilisesinin Rus Kilisesinden ayrılıp bağımsızlığını sağlama girişimlerine Rusya'yı kollar yönde müdahil olma adımları atmış olmasıdır.

Güney Kafkaslarda Rusya'nın mutlak denetimi altında olduğu bilinen Ermenistan'da Paşinyan yönetiminin yeni arayışlar içinde olabileceği olasılığı, diğer Batılı ülkelerin yanı sıra, doğal olarak, ABD'nin de ilgisini çekmiştir. ABD Başkanı Trump, Paşinyan'a gönderdiği 21 Eylül tarihli mesajda, kendisini iktidara getiren kitlesel protestolardan övgüyle bahsetmiş, "Halktan kaynaklanan barışçı bir hareket Ermenistan'da yeni bir dönem başlatmıştır. Halkınızın yolsuzlukla mücadele, temsili ve sorumlu yönetim, bağımsız bir yargı ile güçlendirilmiş hukukun üstünlüğü, siyasi ve ekonomik rekabet yönündeki iradesini gerçekleştirebilmeniz için sizinle birlikte çalışmayı arzu ediyoruz."²³ demiştir.

22 "Pashinyan Meets Catholicos Aram I," *News.am*. 21 Ekim 2018, <https://news.am/eng/news/476949.html>.

23 "Trump Congratulates Armenia on 27 Years of Independence from USSR," *The Armenian Weekly*. 22 Eylül 2018, <https://armenianweekly.com/2018/09/22/trump-congratulates-armenia-on-27-years-of-independence-from-ussr/>.

Görev süresi dolan ABD Büyükelçisi Mills 15 Ekim’de verdiği bir veda mülakatında, Ermenistan’ın son dramatik hükümet değişikliğinden sonra istikrarlı bir demokrasiye kavuşacağı konusunda iyimser olduğunu, zira Amerikan halkının da bunu istediğini söylemiştir. Mills ayrıca Dağlık Karabağ konusunda, eleştiri ve tepkilere yol açan şu ifadelerde bulunmuştur: “Ermenilerin çok azının Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan’a taviz vermeyi kabul etmesi rahatsızlık vericidir. Acı gerçek, varılacak çözüm işgal altındaki toprakların bir kısmının iadesini gerektirecektir.”²⁴

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Kent, 15 Ekim’de Ermenistan’ı ziyaret ederek Paşinyan ile görüşmüştür. Kent, Ermenistan’ın demokratikleşmesine ve ekonomik kalkınmasına ABD’nin ilgi duyduğunu, bu itibarla ABD’nin vaat edilen reformların uygulanmasında Paşinyan hükümetine yardıma hazır olduğunu söylemiştir. 16 Ekim’de Erivan’da düzenlediği basın toplantısında, ikili ilişkilerin nasıl daha güçlendirilebileceğini görüşmek üzere ABD’nin Ermenistan ile “stratejik görüşmeler” de bulunmayı öngördüğünü, erken seçimlerden sonra, muhtemelen 2019 Şubat ayında Vaşington’da” ABD-Ermenistan Görev Gücü Stratejik Görüşmeleri”nin yapılabileceğini açıklamıştır.²⁵

Kuşkusuz dönemin en dikkat çekici gelişmesi ise, ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton’un Moskova’yı ziyaretinin ardından üç güney Kafkas cumhuriyetini, sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’ı ziyareti olmuştur.²⁶ Bolton ziyaret öncesi Güney Kafkasların büyük stratejik öneme sahip olduğunu, bölge ülkelerinin İran, Rusya ve Türkiye ile ilişkileri konusunda görüş sahibi olmak istediğini söylemiştir. 25 Ekim’de Erivan’da Paşinyan ile görüşen Bolton, Başkan Trump’ın sıcak selamlarını iletmıştır. Değişik konuları ele aldıklarını ifade eden Bolton, özellikle Dağlık Karabağ sorunu üzerinde durmuş, Ermenistan Başbakanının kazanması öngörülen erken seçimlerden sonra, eli güçlenmiş olarak, Azerbaycan ile uzlaşmacı bir barış yapılması yolunda “kararlı adımlar” atmasını beklediklerini söylemiştir. Bu konuda ayrıca, ”Ermenistan için dış baskıları azaltmanın en emin yolu Dağlık Karabağ ihtilafının çözümünü sağlamaktır” demiştir. Bolton, ABD’nin Ermenistan’a Amerikan silahları satılmasına izin vermeye de hazır olduğunu, bu şekilde Rusya’nın Ermenistan üzerindeki “aşırı nüfuzunun”

24 “PM Pashinyan Receives U.S. Ambassador Richard Mills,” *ArmenPress*, 08 Ekim 2018, <https://armenpress.am/eng/news/950165.html>.

25 “United States Attaches Importance to Further Enhancement of Mutually Beneficial Partnership with Armenia: PM Holds Meeting with Deputy Assistant Secretary of State,” *ArmenPress*, 15 Ekim 2018, <https://armenpress.am/eng/news/950894.html>.

26 “Pashinyan Describes Bolton Meeting ‘Major Diplomatic Achievement’,” *ArmenPress*, 01 Kasım 2018, <https://armenpress.am/eng/news/953041.html>.

azaltılabileceğini ifade etmiştir. Bolton'un İran ile sınırı bulunan Ermenistan'a getirdiği bir mesaj da, ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo konusunda çok kararlı olduğudur. Keza Suriye'ye askeri bir katkı girişiminin de olumsuz karşılandığının ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Görüşmeye ilişkin yapılan bir hükümet açıklamasında, her iki tarafın da Dağlık Karabağ uzlaşmazlığına barışçı bir çözüm için "tutarlı" gayretlerin önemini vurguladığı, tarafların "müzakere süreci için bir atmosfer" yaratılması ihtiyacı üzerinde mutabık kaldıkları ifade edilmiştir. Paşinyan görüşme hakkında parlamentoda yaptığı konuşmada, kendinden emin ve neşeli bir eda ile, "Bolton ile görüşüm. Görüşmemizde Ermenistan'ı veya Ermeni halkını rahatsız edebilecek en ufak bir ima dahi olmamıştır. Bu görüşmeyi bizim için büyük bir diplomatik kazanım olarak görüyorum. Neden böyle söylediğimi gelecekte anlatacağım" demiştir. Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan da görüşmeye ilişkin olarak şunları eklemiştir: "Bolton ile görüşme çok başarılı geçmiştir. ABD, Rusya Federasyonu, İran ile ilişkilerimizin mantığını, Dağlık Karabağ konusundaki tutumumuzu, Türkiye ile ilişkilerimizi vs. anlamıştır."²⁷

Bolton'un Ermenistan ziyaretindeki beyanları hakkında Rusya Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, Rusya'yı hedef alan sözlerini ve Ermenistan'ın iç işlerine müdahale olarak yorumlanabilecek ifadelerini eleştirmiştir.

3. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Son Gelişmeler

Türk asıllı bir Amerikan vatandaşı Kemal Öksüz'ün, Amerikan makamlarının adli iade talebinde bulunması üzerine, 29 Ağustos'ta Ermenistan'da tutuklandığı Ermenistan basınında yer almıştır.²⁸ Teksas eyaletinde bir lobi grubu ile çalıştığı, Azerbaycan hükümeti ve SOCAR ile ilişkileri olduğu ifade edilen ve FETÖ örgütü bağlantılı olduğu anlaşılan kişi daha sonra, ABD'ye iade edilmek üzere tevkif edilmiştir. Neden Ermenistan'da bulunduğu, orada ne yaptığı konusunda ise bir açıklama yapılmamıştır.

15 Eylül tarihli Ermeni basınında, sınırı kaçak geçen 16 yaşında bir Türk gencinin tutuklandığı haberi²⁹ Türkiye Cumhurbaşkanının Paşinyan'ı arayarak serbest bırakılmasını istediği bilgisi ile yayınlanmış, böyle bir görüşme olmadığı kısa sürede ortaya çıkmış, çocuğun iadesi polis temasları sonrası sağlanmıştır.

27 *İbid.*

28 "Turkish White Collar Fugitive wanted by United States Apprehended by Yerevan Police," *ArmenPress*, 30 Ağustos 2018, <https://armenpress.am/eng/news/945456.html>.

29 "Turkey demands release of 16-year-old boy held in Armenia," *Tert.am*, 15 Eylül 2018, <https://www.tert.am/en/news/2018/09/15/armenia-turkey/2792102>.

Van Akdamar kilisesinde 9 Eylül’de, üç yıl aradan sonra bir dini ayin yapıldığı Ermenistan basınında ayrıntılı yer bulmuştur.³⁰

Kafkas İslam Ordusunun Bakü’yü kurtarışının 100. yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere 15 Eylül’de Azerbaycan’ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan oradan Ermenistan’a Dağlık Karabağ’ın işgaline, sınırların neden kapalı olduğuna dair mesajlar vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan basınında yer alan haberlerde, “İşgal altındaki Dağlık Karabağ’da çözüm bulunması Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için olmazsa olmazdır... Dağlık Karabağ işgali sürdüğü Türkiye Ermenistan sınırını açmayacaktır... Azerbaycan topraklarının yüzde 20’sini işgal edenler ve bir milyon Azerbaycanlının topraklarına dönmesine izin vermeyenler, Türkiye’nin sınırlarını açmasını beklemesin...Hocalı ’da 26 yıl önce olanların, Dağlık Karabağ’daki katliamın hesabını veremeyenlerin, katilleri kahraman ilan edenlerin Türkiye’ye vereceği tarih dersi yoktur.³¹” demiştir.

Ekim ayının ilk haftasında Antalya’da düzenlenen Avrasya Ülkeleri Parlamento Başkanları Toplantısına katılan Ermenistan Meclis Başkan Yardımcısı, Azerbaycan Meclis Başkanının Dağlık Karabağ sorununa ilişkin ifadelerine karşı tutarsız bir söz düellosu başlatmıştır.

29 Ekim’de İstanbul’da düzenlenen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü Dışişleri Bakanları toplantısında üç bakan yaptıkları ortak açıklamada, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve etrafında, Gürcistan’ın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinde, uluslararası hukukun evrensel olarak tanınmış ilke ve kuralları, özellikle egemenlik, toprak bütünlüğü, devletlerin uluslararası tanınmış sınırlarının ihlal edilemeyeceği ilkeleri temelinde kalıcı barışçı bir çözüm sağlanmasının önemini altını çizmiştir.³²

30 Ekim’de İstanbul’da düzenlenen Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları altıncı toplantısı sonunda yayınlanan ortak açıklamada da Dağlık Karabağ sorununun toprak bütünlüğü ilkesi temelinde çözülmesi çağrısında bulunulmuştur.³³ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bu çağrıya ilişkin

30 “Üç Yıl Aradan Sonra Akdamar Kilisesi’nde Ayin Gerçekleştirildi,” *HaberTürk*, 09 Ekim 2018, <https://www.haberturk.com/uc-yil-aradan-sonra-akdamar-da-ayin-yapildi-2135764>.

31 “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Yukarı Karabağ Açıklaması,” *NTV*, 15 Eylül 2018, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaşkanı-erdogandan-yukari-karabag-aciklamasi,rQJhrrgAlUeSrb3fnP8nVA>.

32 “Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı,” *Sabah*, 30 Ekim 2018, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/10/30/cin-yasaga-ragmen-ozon-tabakasini-incekten-kimyasal-kullaniyor>.

33 “Tahran İle Ankara, Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğü Çerçevesinde Karabağ’da Çözümü Destekliyor,” *Sputnik Türkiye*, 30 Ekim 2018, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201810301035917594-tahran-ankara-azerbaycan-toprak-butunlugu-cercevesinde-karabag-cozumu/>.

yaptığı açıklamada, sorunun çözümünü sağlamaya yardımcı olmak üzere oluşturulan AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının uluslararası yetkiye sahip tek oluşum olduğunu, bu yapı içinde sorunun hangi ilkeler çerçevesinde çözümlenebileceğinin ele alındığını, bu ilkelerin tespitinde ayırıcı davranılmasının barışçı bir çözüme hiçbir şekilde katkıda bulunmayacağını ifade etmiştir.

Ermenistan basınında 24 Ekim’de çıkan bir haberde, Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ın İsviçre televizyonuna verdiği bir mülakatta, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile diyaloga hazır olduğunu ifade ettiği kaydedilmiştir. Sarkisyan, Hristiyan inancına göre, affetmenin mümkün olduğunu ancak önce tanımanın gelmesi gerektiğini, tanımanın tarihi bir boyutu olacağını çünkü “Ermeni soykırımının” 20.inci yüzyılın ilk soykırımı olduğunu söylemiştir. Haberde yer alan hayali görüşme şöyledir: “Sayın Erdoğan’a önce günaydın Sayın Cumhurbaşkanı derdim. İnanıyorum ki, birlikte tartışmamız gereken bir konu var. Siz Türkiye’nin cumhurbaşkanıısınız. Ben de Ermenistan’ın. Benim ailem atalarım Erzurum, Van, Bitlis’ten. Ailemin uzun bir tarihi var. Neden Türkiye ile Ermenistan ilişkilerini, aile hikâyelerimizi konuşmuyoruz. Sadece geçmiş değil, geleceği de konuşmamız lazım. Çocuklarımızın, torunlarımızı ve milletlerimizin geleceğini...³⁴”. Her nabza göre şerbet vermekle tanınan ve kendisine teflon sıfatı yakıştırılan Sarkisyan’ın, seçimlerden güçlü çıkması sonrasında Paşinyan ile ilişkilerinin geleceği Ermenistan’da spekülasyon konusu olmaktadır.

Türkiye ile ilişkiler konusunda Paşinyan yakın geçmişteki, inandırıcı veya ikna edici olmaktan uzak, söylemini tekrarlayan bir konuşma yapmıştır. 1 Kasım’da parlamentonun olağanüstü oturumunda konuşan Paşinyan, Ermenistan’ın Türkiye ile ilişkilerini ön koşulsuz düzenlemeye hazır olduğunu söylemiştir. Paşinyan’a göre, bu yaklaşımla “Ermeni soykırımının” uluslararası tanınma süreci arasında bir bağ kurmaya gerek yoktur zira bu Erivan için, yeni soykırımları önlemeyi hedefleyen, milli ve uluslararası güvenlik meselesidir.³⁵ (Paşinyan’ın bu anlayışı Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan’ın 13 Eylül’de Cenevre’de BM İnsan Hakları Komisyonunda yaptığı konuşmaya da yansımış, daha önceki yıllardan farklı olarak konuşmada Türkiye’ye doğrudan yönelik hiçbir ifade kullanılmamış, soykırım suçunun ağırlığı ve tekrarının önlenmesi üzerine odaklanılmıştır.)

34 “‘Forgiveness Comes After Recognition’: Armenian President’s Message To Turkish Counterpart,” *ArmenPress*, 24 Ekim 2018, <https://armenpress.am/eng/news/952038.html>.

35 “Paşinyan: Türkiye İle Önkoşulsuz Normalleşmeye Hazırız,” *Ermeni Haber Ajansı*, 01 Kasım 2018, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2018/11/01/Paşinyan-Türkiye/140589>.

Paşinyan'a göre, Ermeni tarafında sınır açıktır. Türkiye'nin sınırı açmayı Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan lehinde çözümlenmesine bağlaması zayıf bir politikadır. Tehditle talep sağlamak mümkün değildir. Böyle bir tutum Ermenistan ile bağımsız Dağlık Karabağ arasındaki dayanışmayı daha da artırır. Bolton'a da ifade ettiği gibi, dört komşusu olan Ermenistan'ın iki çıkış yolu vardır. Bunlardan Gürcistan yarı kapalıdır. İran yolu ise ABD ambargosu nedeniyle kapanabilir. Yani Ermenistan bir adadır.

Paşinyan'ın bu derinliği ve inandırıcılığı olmayan durum tespitine karşı, Bolton'un Ermenistan'ın maruz kaldığı tecridin nedenleri ve çıkış yolları konusunda gerçekçi tavsiyelerde bulunmuş olması tahmine müsaittir.

Dönem içinde Türkiye'yi dolaylı olarak ilgilendiren bir gelişme de Ermenistan Kültür Bakanı Yardımcısının Irak Kürdistanı Bölgesel Yönetimi (İKBY) bölgesinde Duhok uluslararası film festivaline katılım münasebetiyle yaptığı açıklamalar olmuştur. Bakan Yardımcısı Garibyan, Ermeniler ile Kürtlerin asırlar boyu birbirine çok yakın iki halk olduğunu vurgulamış, Kürtlerin 1915 "Ermeni soykırımından" bu yana yüz yıldır Ermenistan'da yaşadığını iddia etmiş, dedesinin soykırımdan Kürtlere yakınlığı nedeni ile kurtulmuş olduğunu ileri sürmüştür.

KAYNAKÇA:

- “‘Forgiveness Comes After Recognition’: Armenian President’s Message To Turkish Counterpart.” *ArmenPress*. 24 Ekim 2018. <https://armenpress.am/eng/news/952038.html>.
- “Acting Armenian Premier Talks Bilateral Relations with Lebanese Leaders during Visit.” *The Daily Star Newspaper*. 21 Ekim 2018. <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2018/Oct-20/467008-armenian-premier-talks-bilateral-relations-with-lebanese-leaders-during-visit.ashx>.
- “Armenia PM Nikol Pashinyan Resigns in Order to Hold Early Vote.” *Al Jazeera*. 16 Ekim 2018. <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/armenia-pm-nikol-pashinyan-resigns-order-hold-early-vote-181016161017415.html>.
- “Armenian Population down by 10.000 in First Half-year. UN Report Shows.” *Panorama*. 17 Ekim 2018. <https://www.panorama.am/en/news/2018/10/17/Armenian-population-UN/2019516>.
- “‘Bolton or Anyone For That Matter, Cannot Speak on My Behalf,’ Says Pashinyan.” *Asbarez*. 29 Ekim 2018. <http://asbarez.com/175935/bolton-or-anyone-for-that-matter-cannot-speak-on-my-behalf-says-pashinyan/>.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Yukarı Karabağ Açıklaması.” *NTV*. 15 Eylül 2018. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-yukari-karabag-aciklamasi,rQJhrrgAlUeSrb3fnP8nVA>.
- “Francophonie Summit Offers an Opportunity for the New Armenia to Shine on the World Stage.” *The Armenian Weekly*. 28 Eylül 2018. <https://armenianweekly.com/2018/09/27/the-worlds-leading-francophonie-summit-will-be-held-in-yerevan-heres-why-you-should-care/>.
- “Georgian, Armenian Prime Ministers Meet in Yerevan.” *Georgia Today*. 10 Eylül 2018. <http://georgiatoday.ge/news/12207/Georgian.-Armenian-Prime-Ministers-Meet-in-Yerevan>.
- “Lavrov: OSCE MG Co-chairs Working Actively to Solve Karabakh Conflict.” *AzerNews*. 03 Kasım 2017. <https://www.azernews.az/karabakh/121636.html>.

- “Merkel Concludes Visit to Caucasus; During Armenia Visit Calls Ottoman-Era Killings Of Armenians ‘Heinous Crimes’.” *The Armenian Mirror-Spectator*. 30 Ağustos 2018.
<https://mirrorspectator.com/2018/08/30/merkel-concludes-visit-to-caucasus-during-armenia-visit-calls-ottoman-era-killings-of-armenians-heinous-crimes/>.
- “Minsk Group Co-Chairs Meet Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan on Margins of UN General Assembly in New York.” *Organization for Security and Co-operation in Europe*. 27 Eylül 2018.
<https://www.osce.org/minsk-group/397700>.
- “‘My Visit Will Serve as a Milestone for Stronger Relations between Japan and Armenia’ – Foreign Minister Taro Kono.” *Armenpress*. 03 Eylül 2018.
<https://armenpress.am/eng/news/945811.html>.
- “Newspaper: Armenia PM Ended up in Russia’s Trap.” *News.am*. 09 Ekim 2018. <https://news.am/eng/news/475005.html>.
- “Pashinyan Announces about Dismissing Ministers and Governors Representing ARF and Prosperous Armenia Party.” *ArmenPress*. 02 Ekim 2018. <https://armenpress.am/eng/news/949465.html>.
- “Pashinyan Describes Bolton Meeting ‘Major Diplomatic Achievement’.” *ArmenPress*. 01 Kasım 2018. <https://armenpress.am/eng/news/953041.html>.
- “Pashinyan Meets Catholicos Aram I.” *News.am*. 21 Ekim 2018.
<https://news.am/eng/news/476949.html>.
- “Pashinyan, Macron Meet in Paris; Both Agree to Expand France-Armenia Relations.” *Hetq*. 14 Eylül 2018. <https://hetq.am/en/article/92997>.
- “Paşinyan: Türkiye İle Önkoşulsuz Normalleşmeye Hazırız.” *Ermeni Haber Ajansı*. 01 Kasım 2018.
<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2018/11/01/Paşinyan-Türkiye/140589>.
- “PM Nikol Pashinyan’s Speech Dedicated to 100 Days in Office.” *ArmenPress*. 17 Ağustos 2018. <https://armenpress.am/eng/news/944242.html>.
- “PM Pashinyan Receives U.S. Ambassador Richard Mills.” *ArmenPress*. 08 Ekim 2018. <https://armenpress.am/eng/news/950165.html>.

“Republican Party Hasn’t Agreed: Nikol Pashinyan.” *Lragir*. 01 Ekim 2018. <https://www.lragir.am/en/2018/10/01/69511>.

“Tahran İle Ankara, Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğü Çerçevesinde Karabağ’da Çözümü Destekliyor.” *Sputnik Türkiye*. 30 Ekim 2018. <https://tr.sputniknews.com/dunya/201810301035917594-tahran-ankara-azerbaycan-toprak-butunlugu-cercevesinde-karabag-cozumu/>.

“Trump Congratulates Armenia on 27 Years of Independence from USSR.” *The Armenian Weekly*. 22 Eylül 2018. <https://armenianweekly.com/2018/09/22/trump-congratulates-armenia-on-27-years-of-independence-from-ussr/>.

“Turkey demands release of 16-year-old boy held in Armenia.” *Tert.am*. 15 Eylül 2018. <https://www.tert.am/en/news/2018/09/15/armenia-turkey/2792102>.

“Turkish White Collar Fugitive wanted by United States Apprehended by Yerevan Police.” *ArmenPress*. 30 Ağustos 2018. <https://armenpress.am/eng/news/945456.html>.

“Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı.” *Sabah*. 30 Ekim 2018. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/10/30/cin-yasaga-ragmen-ozon-tabakasini-incelten-kimyasal-kullaniyor>.

“United States Attaches Importance to Further Enhancement of Mutually Beneficial Partnership with Armenia: PM Holds Meeting with Deputy Assistant Secretary of State.” *ArmenPress*. 15 Ekim 2018. <https://armenpress.am/eng/news/950894.html>.

“Üç Yıl Aradan Sonra Akdamar Kilisesi’nde Ayin Gerçekleştirildi.” *HaberTürk*. 09 Ekim 2018. <https://www.haberturk.com/uc-yil-aradan-sonra-akdamar-da-ayin-yapildi-2135764>.

“Yerevan City Council Declared as Elected: My Step Bloc Gets 57 Seats.” *ArmenPress*. 30 Eylül 2018. <https://armenpress.am/eng/news/949135.html>.

Avetisyan, Armine. “Pashinyan and Aliyev Vow to Reduce Tensions after Meeting in Tajikistan.” *OC Media*. 03 Ekim 2018. <http://oc-media.org/pashinyan-and-aliyev-vow-to-reduce-tensions-after-meeting-in-tajikistan/>.

Mejlumyan, Ani. "From Arrest to the Campaign Trail: Kocharyan Says He Will Participate in next Elections." *Eurasianet*. 31 Ağustos 2018.

<https://eurasianet.org/from-arrest-to-the-campaign-trail-kocharyan-says-he-will-participate-in-next-elections>.

Mejlumyan, Ani. "Leaked Phone Calls Scandal Poses New Challenge for Pashinyan." *Eurasianet*. 11 Eylül 2018. <https://eurasianet.org/leaked-phone-calls-scandal-poses-new-challenge-for-pashinyan>.

Rusya Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Kaynakları. "Meeting with Prime Minister Of Armenia Nikol Pashinyan." *Rusya Cumhurbaşkanlığı Makamı*. 08 Eylül 2018.

<http://en.kremlin.ru/events/president/news/58491>.